

(13) Bern 1906: Konvention med nattarbetsförbud

Avant tout il faut aboutir à un résultat pratique. Ce qu'il y aurait de pis serait de rééditer la conférence de 1890.

Alexandre Millerand, 1905¹

En välorganiserad ideell lobbyorganisation växte fram från år 1900. Den hade för avsikt att ändra lagstiftningen i världens industrialiserade länder och skulle verka förmedlande mellan de personer och föreningar som i olika länder ville organisera sig för arbetarskydd och dess internationella spridning. Dess konkreta mål var att introducera nationella arbetarskyddslag genom internationella avtal. Denna internationella arbetarskyddsförening skulle redovisa sin verksamhet på tre språk och dess officiella namn blev: *L'association internationale pour la protection légale des travailleurs* / the International Association for Labour Legislation / die Internationale Vereinigung für gesetzlichen Arbeiterschutz. Den byggde, så att säga uppifrån, ut nationella basorganisationer, ungefär på samma sätt som International Council of Women gick till väga. Man utgick delvis från existerande nationella grupper som fick ansluta sig, eller uppmanade till bildandet av nya. Den franska gruppen blev framträdande. Från 1901 var Stephan Bauer verksam som föreståndare för kansliet i Basel och sekreterare i den nya internationella organisationen.²

1. "Framför allt måste ett praktiskt resultat uppnås. Det allra värsta vore att upprepa konferensen från år 1890."

2. Föreningen hade tre officiella namn: brevhuvud 1905, Mapp: Denkschrift, Frauen, Nachtarbeit, Pre-ILO 10 400 Genève; se även Périgord 1926:65; Shotwell Vol. 1 1934:476; *Congrès ... des Travailleurs*, Paris 1900 II; S. Bauer [fr namnform Etienne] satt kvar som föreståndare till 1926. Som privat, delvis ideell organisation fanns Internationella föreningen för arbetarskyddslagstiftning kvar till efter andra världskriget (se dess arkiv hos the Archives Unit of ILO, Genève); Ordförande blev Heinrich Scherrer och vice ordförande Théodore Curti. *L'Association internationale pour la protection légale des travailleurs ... 27 & 28 Septembre 1901*:XII; Bauer publicerade böcker m m om vad Baselorganisationen hade utfört fram till ILOs bildande, Bauer 1910, 1918, 1922; Den svenska Föreningen för

Det högtidliga öppnandet av Internationella arbetsbyrån (L'office international du Travail), det vill säga kansliet, på Rebgasse 1, Klarahof i Basel ägde rum vid ett konstituerande möte med ombud från anslutna länder i slutet av maj 1901. Mötet hölls omväxlande på tyska och franska, självklara språk i Schweiz. Sju länders nationella arbetarskyddsorganisationer hade sänt representanter: Belgien, Frankrike, Italien, Nederländerna, Schweiz, Tyskland och Österrike. Av dem var fyra representanter för sitt lands regeringar, nämligen Arthur Fontaine för Frankrike, Albert Vischer för Italien, A. S. Talma för Nederländerna och Dr. Kaufmann för Schweiz. Representanter från Ungern och USA hade uteblivit i sista stund.³

Vid mötet bekräftades enigheten om ett nattarbetsförbud för kvinnor. ”Frågan om hur nattarbete för kvinnor, barn och ungdom ska kunna förbjudas bör föreningen omedelbart ta sig an”, som saken formulerades av den ledande medlemmen Hector Denis.⁴

Arbetsbyrån skulle verka som ett vetenskapligt institut. Den skulle ge ut skrifter med sammanställningar av arbetarskyddslagar, stödja forskning om arbetarskydd, befrämja att lagar samordnades internationellt samt sammanställa statistik. Mycket av detta publicerades av föreningen som böcker, broschyrer eller i dess egen tidskrift *Bulletin de l'Office international du Travail*. Där recenserades också litteratur av intresse för verksamheten. Arbetsbyrån skulle regelbundet förbereda och sammankalla internationella kongresser, för att förslagen skulle föras vidare och genom nationell lagstiftning förvandlas till praktiserad verklighet. Föreningen sökte i samverkan med de nationella

arbetarskydd bildades år 1905 i Stockholm; I den franska sektionen, bildad 1901, verkade en politiskt blandad skara, bl a jurister som Cauwès, Jay och Pic, fackliga ledare som Keufer och konservativa katoliker som greve de Mun. Stone 1985:52.

3. Konferensen ägde rum 27–28 maj. 37 personer var närvarande, många hade deltagit i tidigare arbetarskyddskongresser, t ex Hans von Berlepsch, Lujo Brentano, Max Hirsch och Werner Sombart från Tyskland, professor Philippovich från Österrike, professorerna Hector Denis (ej närvarande pga sjukdom), Victor Brants och Ernest Mahaim från Belgien, professorerna Paul Cauwès (ej närvarande pga sjukdom) och Raoul Jay samt Leon de Seilhac från Frankrike. Den ungerska delegationen hade i sista minuten lämnat återbud. Överste Caroll Wright, chef för "Arbeitsamt" i Förenta Staterna, hade inställt sitt deltagande pga strejker inom stålindustrin. *L'Association internationale pour la protection légale des travailleurs ... 27 & 28 Septembre 1901:VI–IX*, 2ff, 38, 68, 80; Rinman 1901:210; Francke 1901:758ff.

4. Hector Denis, "La suppression du travail de nuit pour les femmes, les enfants, les adolescents, serait immédiatement abordée", "Die Frage der Beseitigung der Nachtarbeit für Frauen, Kinder und jugendliche Arbeiter wäre sofort in Angriff zu nehmen."; *L'Association internationale pour la protection légale des travailleurs ... 27 & 28 Septembre 1901:70*, 82ff, 96.

föreningarna ett samarbete med relevanta statliga ministerier.⁵ Programmet var ambitiöst och skulle få långtgående räckvidd. Organiseringen var god, liksom kontaktnätet.

Föreningen hade en internationellt sammansatt styrelse. Dess ordförande var schweizaren Heinrich Scherrer och vice ordförande Théodore Curti. I styrelsen satt bland andra professorerna Paul Cauwès, Paris, Eugen von Philippovich, Wien och Ernest Mahaim, Liège samt tyska f d statsrådet Hans von Berlepsch. De flesta hade varit aktiva nationellt för arbetarskydd och kände varandra bland annat från internationella kongresser. Alexandre Millerand var en aktiv deltagare vid de årliga franska konferenserna och under sina år som minister en länk till den franska regeringen.⁶

Sin bestående insats skulle föreningen göra genom tre konferenser i Bern, 1905, 1906 och 1913. De två förstnämnda var sammankopplade och resulterade i de två första internationella konventioner som någonsin tagits om arbetarskydd. Båda konventionerna fördes efter första världskriget vidare till International Labour Organisation och blev bestående hela 1900-talet, minst. Konferenserna arbetade fram och tog beslut om konventioner, som sedan skulle ratificeras som lagar i respektive land. Föreningen började med att sprida ett förbud mot nattarbete för kvinnor samt ett förbud mot användning av vit fosfor och blyvitt. På dessa områden hade flera europeiska stater redan lagstiftat och därför var de lämpliga att börja med, enligt von Berlepsch. Arbetsbyrån väntade inget motstånd annat än från Belgien, som inte hade någon arbetarskyddslagstiftning för vuxna att tala om. De två förbuden valdes även för att man ville stödja de fackligt organiserade arbetarnas intressen och orsaka minsta möjliga kontrovers kring dessa de allra första konventionerna.⁷

Förarbetet inför en konvention om ett nattarbetsförbud för kvinnor bestod av en studie och en enkät om lagstiftningen på området i olika länder samt en värdering av konsekvenserna där lagen införts.

5. *L'Association internationale pour la protection légale des travailleurs... 27 & 28 Septembre 1901*:26ff; "Arbeiterschutzgesetzgebung", *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* Band 1, 1923:690; Rinman 1901:210.

6. *L'Association internationale pour la protection légale des travailleurs ... 27 & 28 Septembre 1901*:XII; Périgord 1926:66ff; brev från von Berlepsch, Shotwell Vol. 1 1934:477 Appendix 8.

7. Bauer 1903a:X; Périgord 1926:70; brev från von Berlepsch, Shotwell 1934 Vol. 1:476ff Appendix 8; Alcock 1971:11f.

Förberedelserna redovisades i en rapportbok om kvinnors nattarbete i industrin, *Le travail de nuit des femmes dans l'industrie. Rapport sur son importance et sa réglementation légale*, med förord av byråns föreståndare professor Stephan Bauer.⁸ Boken underströk behovet av en gemensam internationell konvention för att hålla kvinnor borta från nattarbete. Den gav drastiska detaljer om kvinnors villkor inom industrin, i hemindustriellt arbete och på små ateljéer. Den tog alltså även upp arbetsområden som inte var aktuella för den planerade konventionen.

De medverkande var antingen akademiker eller verksamma inom yrkesinspektionen, en statlig institution under uppbyggnad i de flesta industrialiserade länder. Även kvinnor medverkade som skribenter. Ilse von Arlt skrev om Österrike, Isabelle Gatti de Gamond om småföretag inom modebranschen i Bryssel, Belgien, Annette Vedel om Danmark och Adelaide M. Anderson om Storbritannien. Vedel och Anderson var fabriksinspektörer i sina respektive länder. Isabelle Gatti de Gamond, belgisk kvinnoaktivist och dotter till en annan känd aktivist, var socialist och påverkad av Comtes vetenskapliga positivism. Hennes kvinnosyn var färgad av tidens moderna vetenskapliga läror som visade på avgörande biologiska skillnader mellan kvinnor och män. Hon ansåg att de kvinnliga egenskaperna borde vara en tillgång i politik och samhälle, samtidigt som kvinnor och män passade bäst för olika uppgifter.⁹

Ingen av de kvinnliga skribenterna skrev något om kvinnors motstånd mot särslagstiftningen, lika lite som deras manliga medskribenter. Max Hirsch skrev till och med i sitt bidrag att det inte längre fanns något motstånd mot förbud för kvinnors nattarbete, vare sig i Tyskland eller i andra stora länder som Österrike, Storbritannien eller Frankrike.¹⁰ Det går ändå att säga att kvinnornas bidrag till en viss del skilde sig från männens. Kvinnorna skrev med inriktning på arbetet och dess villkor; de uppehöll sig vid låga löner och usla arbetsförhållanden. Ingen av dem skrev mångordigt om ”moral” eller

8. Rapporten byggde på en förfrågan som den internationella föreningen hade skickat ut till sina medlemsländer. I boken medverkade ett flertal av aktivisterna, särskilt akademiker samt fabriksinspektörer, med beskrivningar av situationen i sitt eget land. Där skrev förutom de i texten nämnda t ex Ernest Mahaim, Belgien, Adna F. Weber, New York State, Paul Pic, Frankrike, Dr. Andor de Máday, Ungern, M. Matsuzaki, Japan, A. C. Kiaær [UW: sannolikt Kiær], Norge samt ytterligare några personer. Bauer 1903a & b.

9. Om Gatti de Gamond, Wils 1999:416–439.

10. Bauer 1903a:41.

att kvinnan behövdes i hemmet som hushållerska och borde vara den som höll ihop familjen, vilket däremot var återkommande teman för de manliga skribenterna.

Alla kvinnorna medverkade med uppsatser på mindre än 10 sidor utom von Arlt, som skrev nästan 30 sidor i en bok på något över 380 sidor. von Arlt nämnde faktiskt ordet ”moral” i sitt bidrag och menade med det att vara anständig, till exempel i sin klädsel. Att kvinnor arbetade på dispens nattetid vid sockerbruk i Tyskland ansåg hon vara omoraliskt eftersom lokalerna var så varma att arbetarna hade så lite som möjligt på sig. Kanske menade hon att den lätta klädseln verkade sexuellt upphetsande. Tidens sed var att inte uttrycka sig klart om denna typ av frågor. von Arlt antydde vid ett flertal tillfällen att kvinnors frånvaro från hemmet var skadlig och att även detta uppmanade till omoral.¹¹

Både von Arlt och Gatti de Gamond påpekade att nattarbetsförbudet ofta kringgicks genom att kvinnor tog med sig arbete hem, eftersom deras löner var så låga att alla tillskott behövdes. Mycket kvinnoarbete var säsongbetonat; ibland fanns inget arbete att utföra. Båda två var mest bekymrade över det oreglerade och illa dokumenterade arbetet på mindre arbetsplatser. von Arlt gjorde en relativt positiv värdering av hemindustriellt arbete; det kunde vara mer varierat än fabriksarbetet eftersom arbeterskan själv bestämde över sin tid. Faran var att arbetet utsträcktes till långt in på natten och att mellanhänder tog en stor del av förtjänsten. von Arlt liksom Gatti de Gamond hade undersökt förhållandena inom modeindustrin, klädes- och underklädessömnaden med dess underavdelningar och arbetet på tvätterier. von Arlt skrev dessutom om arbeten vid glasbruk, tegelbruk, på tryckerier och inom transportväsendet. Delvis stödde hon sig på undersökningar som nyligen gjorts om arbeterskors förhållanden i Wien.¹² Isabelle Gatti de Gamond hade gjort en egen mindre undersökning. Annette Vedel byggde sin rapport om Danmark på officiell statistik.

Ilse von Arlt var övertygad om att kvinnor var ömtåligare än män på grund av sin kropps-konstitution. Men hon påpekade att kvinnor ofta utförde arbeten som män vägrade befatta sig med. Hon skrev ner dessa två konstateran-

11. Bauer 1903a:78 (von Arlts hela bidrag 75–104).

12. Bauer 1903a:99ff samt bibliografi.

den nästan omedelbart efter varandra. Texten rörde sig flera gånger i närheten av en direkt jämförelse mellan kvinnors och mäns villkor i arbetet. Men von Arlt tillät sig inte att dra slutsatser utifrån detta, fast kvinnors arbetsvillkor enligt henne framstod som betydligt sämre än mäns. Hon avslutade sin sammanställning med en summering av nattarbetets vådor för speciellt kvinnor: de hade större benägenhet att få tuberkulos samt fosfornekros och dessa sjukdomar kunde förbindas med nattarbete. Enligt sjukkassor var kvinnor oftare sjuka än män. Det ansåg von Arlt var på grund av deras olika arbetsförhållanden; hon efterlyste faktiskt en undersökning för att se hur det skulle bli om kvinnor och män fick arbeta under samma villkor.¹³ Det går att läsa hennes artikel som en analys av vådorna med en genusarbetsdelning i vilken kvinnor fick ta de sämsta arbetena till de lägsta lönerna och med de mest negativa verkningarna på hälsan. Själv drog hon inte den slutsatsen.

von Arlt ifrågasatte nattarbetsförbudets betydelse på grund av dess begränsning till större industrier. Hon menade att den hårdaste exploateringen ägde rum vid tillverkningar där kvinnor snarare än män var sysselsatta, och inte alls var värst i stora fabriker. Hon tog kvinnors plikter i hemmen för givna och beklagade den gifta kvinna som måste lönearbeta *utanför* hemmet, i synnerhet om kvällarna blev sena. Även för ogifta kvinnor var nattarbete olämpligt. von Arlt önskade i sin summering en bättre efterlevnad av existerande särdrag för kvinnor och även en utvidgning av dem, när gifta kvinnor i allt större antal gick ut i lönearbete. Familjen blev lidande av att dess "husmor saknades".¹⁴ I sin syn på gifta kvinnors lönearbete och hemmaplikter argumenterade von Arlt på samma sätt som socialistiska män. Det lyser igenom att hon var skeptisk till att gifta kvinnor överhuvudtaget lönearbetade. Men i motsats till tidens fackföreningar var hon ganska positiv till hemindustriellt arbete. Hennes målände beskrivningar av den ojämlika genusarbetsdelningen var inte vanlig i vänsterkretsar, där den gemensamma exploateringen oftare lyftes fram. von Arlt framhöll att förhållandena på arbetsmarknaden gjorde kvinnor mer utsatta än män. Hennes hopp stod till att nattarbetsförbudet skulle innebära en förbättring.

I Danmark fanns ett nattarbetsförbud för unga flickor upp till arton års

13. "[...] la chlorose [...]", Bauer 1903a:100.

14. "[...] l'absence de la ménagère", Bauer 1903a:104.

ålder, inget för vuxna kvinnor. Yrkesinspektrisen Annette Vedels bidrag bestod mest av statistiska tabeller. De redogjorde för antalet kvinnor, uppdelade på de två kategorierna unga flickor och gifta kvinnor, som arbetade i de fabriker och verkstäder vilka kontrollerades av yrkesinspektionen. Statistiken visade att endast 127 kvinnor i landet arbetade på natten; 36 av dem gjorde det under en kortare tid av året.¹⁵ Den slutsats som kan utläsas ur dessa siffror, om än ej uttalad av skribenten, var att ett nattarbetsförbud var onödigt eftersom det gällde ett så litet antal kvinnor. Danmark skulle som land aldrig införa ett nattarbetsförbud för kvinnor. Detta kan anas i Vedels sätt att närma sig problematiken, strikt via statistik. Inte heller tog hon upp kvinnors arbete utanför de av inspektörer kontrollerade fabriker. Hon byggde på siffror och undvek värderingar.

Liksom den danska yrkesinspektrisen gav den engelska Adelaide M. Anderson sitt svar om gifta och ogifta kvinnors lönearbeten hemma eller på fabriker huvudsakligen via tabeller. I Storbritannien var kvinnors nattarbete redan förbjudet *utom* på tvätt- och strykinrättningar. Sådana förekom både i anslutning till fabriker som tillverkade skjortor och underkläder och som fristående företag. Men nattarbete var inte vanligt där.

De manliga bidragen dominerade. De gav liksom kvinnorna empiriska beskrivningar av kvinnoarbetets villkor. Flera av dem innehöll dessutom långa utläggningar om moral och familj. Max Hirsch var akademiker och företagsledare för ett tyskt fackförbund. Hans uppfattningar hade utförligt kommit fram under den internationella kongressen för arbetarskydd i Paris år 1900. Där hade han sagt att han inte ville se något nattarbetsförbud för män, även om nattarbete var osunt. Nattarbete för kvinnor däremot borde vara förbjudet, och förbudet borde utvidgas och spridas internationellt. Alla dispenser för nattarbete för kvinnor borde enligt Hirsch dras in och lagen borde utsträckas till att gälla tvätt- och strykinrättningar, måttkrädderier samt all annan sömnads- och modeindustri. Motiven för detta utvecklade han på över 20 sidor som handlade om hälsa, intellektuell utveckling, moral och ekonomi. Han påminde om – dock utan att själv vilja ansluta sig till åsikten – att på senare tid många, till exempel socialistiska politiker, arbetare, hälsoansvariga och även företagare, hade kommit att anse att kvinnor, och då särskilt gifta

15. Med sex tablåer eller tabeller, Bauer 1903a:186ff.

kvinnor, borde uteslutas från *allt* arbete i fabriker. Han refererade undersökningar, som gav förskräckande inblickar i kvinnors arbetsvillkor. Uppräkningen avslutades med konstaterandet att detta förvärrades av nattarbete. Några arbetsmiljöförbättringar förordade han inte.

Enligt Hirsch var de moraliska och intellektuella effekterna förödande; nattarbete innebar oregelbundna måltider, ofta dryckenskap och ett allmänt lösaktigt leverne. Därför var kvinnors nattarbete skadligt för familjens sammanhållning, vilken i sin tur utgjorde grunden för samhället och dess moral. Att män och kvinnor arbetade tillsammans nattetid ökade tendenserna till ett amoraliskt liv. Men för Max Hirsch handlade ”moral” inte enbart om sexuella relationer utan framförallt om moralen inom familjelivet. En kvinna kunde inte samtidigt vara fabriksarbeterska och sköta ”sina plikter som hushållerska, mor och uppfostrare”. Att inte kunna det var omoraliskt. Fabriksarbetet gjorde kvinnan antingen ointresserad av familjeplikterna eller för trött att utföra dem väl. När hemmet var vanskött sökte sig den äkta mannen ut till kaféliv – ett gammalt standardargument – istället för att vara hemma med sin familj. För Hirsch var ”familjen som idé [...] källan till ett folks moral”. Mest led, enligt honom, barnen. De fick tas om hand om av äldre syskon och bekanta eller klara sig själva under dagen, eftersom tillgången på barnomsorg var i stort sett obefintlig.

Men skolan gav barnen viss kompensation. Värre var den intellektuella skada som kvinnors nattarbete orsakade kvinnorna själva. Arbeterskorna kunde inte gå i aftonskolor eller fortbilda sig som arbetarklassens män utan fortsatte att ”vegetera i sin okunnighet” trots tidens stora samhälleliga förändringar. För Hirsch som företrädare för arbetarklassen var kvinnors okunnighet ett bekymmer eftersom de förblev mer konservativa än män. Men han såg inget samband mellan sin egen samhällsbevarande syn på familjelivets helgd och kvinnornas benägenhet att inte vända sig ut mot samhället, ett sammanhang som till exempel Clara Zetkin brukade understryka när hon försvarade kvinnors rätt till lönearbete. Istället förklarade han mäns politiska aktivitet med att de var starkare än kvinnor och därmed kunde integrera sin erfarenhet av nattarbete i sin intellektuella utveckling. För kvinnor var det tvärtom – genom just nattarbetet fick de ingen tid över till facklig eller politisk verksamhet. För Hirsch var kvinnors dubbelarbete, antingen i hem eller på fabrik, inte orsak till deras brist på tid för annat. En sådan koppling fanns inte i hans

föreställningsvärld. Nattarbetsförbudet blev för honom en enkel lösning på många av kvinnoarbetets problem. Vid sin summering av nackdelarna med nattarbetet underströk han de laster som det förde med sig för kvinnor: missbruk av alkohol, ett övermått av utlevd sexualitet och en försummad moralisk och intellektuell utveckling. Detta innebar att inte bara individer utan även hela nationen led ekonomisk skada genom sjukdomar och för tidig död.

Summan av Hirschs argumentering kan sägas peka åt två diametralt motsatta håll: antingen mot ett nattarbetsförbud för alla eller mot ett förbud för gifta kvinnor med barn att lönearbeta utanför hemmet. Som ett understucket hot hade han till och med nämnt uppfattningen att alla gifta kvinnor borde förbjudas allt arbete utanför hemmet, men att han själv inte ville ha det så. Hans konkreta förslag blev ingetdera av ovanstående, utan att alla dispenser som getts för kvinnors nattarbete skulle dras in. Dessutom borde lagarna utsträckas till att omfatta de delar av konfektions- och sömnadstillverkningen som ännu inte inkluderats och även gälla hemindustriellt arbete.¹⁶

Andra män som skrev i boken var även de redan kända för sin kamp för ett nattarbetsförbud för kvinnor, som professorerna Paul Pic, Louis Varlez och Ernest Mahaim. Argumenten från de andra männen kan sägas vara varianter av det som Hirsch framhållit, och därför får hans argument representera även dessa mäns. Trots sin påstådda vetenskaplighet var rapporten en partsinlaga för särbehandling av kvinnor på arbetsmarknaden.

Ett nattarbetsförbud för kvinnor fanns infört i ett flertal länder år 1903, det år då föreningens rapportbok kom ut. Förbudet fanns sedan länge i föregångslandet Schweiz samt i England, men också i Frankrike, Nederländerna, Nya Zeeland, Ryssland, Tyskland, Österrike, i de nordamerikanska staterna New York, New Jersey, Ohio, Ontario, Indiana och Nebraska, samt i Queensland och Victoria i Australien. Beslut hade tagits om att införa det i Italien från 1907, allt enligt de uppgifter som insamlades av den internationella föreningen i Basel. Den kritik som riktats mot den nationella lagstiftningen i Frankrike och andra länder under 1890-talet av feminister, och som formulerades omkring 1900 och senare i debatter i de skandinaviska länderna,¹⁷ tycks

16. "[...] végéter, la plupart, dans l'ignorance [...]" (36f), "[...] car la constitution morale d'un peuple peut résister à beaucoup de causes de ruine, sauf à l'épuisement de l'idée de famille, cette source de la vie morale du peuple." (35), "[...] ses devoirs de ménagère, de mère et d'éducatrice" (32), Bauer 1903a:19–74.

17. Bauer 1903a:VIII; Hagemann 1995, Karlsson 1995, Ravn 1995 samt denna bok.

inte ha gjort något intryck i de kretsar som ville sprida förbudet vidare.

Sverige var år 1903 den enda stat som vid kongressen i Berlin år 1890 hade intagit en positiv hållning till nattarbetsförbudet men sedan inte infört det i sin nationella lagstiftning. Danmark, Frankrike och Norge hade i Berlin förhållit sig avvaktande. Detta noterades noggsamt av den uppmärksamma arbetsbyrån i Basel, som främst arbetade med påtryckningar, opinionsbildning och lobbyverksamhet.

Till förberedelserna inför den första konferensen hörde att arbetsbyrån sände ut två memoranda, ett om nattarbetet för kvinnor och ett om fosfor, riktade till regeringarna i de länder man ville påverka. De trycktes senare i en ny upplaga för att ges ännu större spridning.¹⁸ Huvudanledningarna till ett nattarbetsförbud för kvinnor ansågs i detta dokument vara att en kvinna borde få en tillräckligt lång nattvila för att kunna återställa sin arbetskapacitet, fullfölja sina uppgifter inom familjen och bevara sin sedlighet. Genom förbudet slapp kvinnor, enligt detta memorandum, att utsättas för något onämnbart, som bör ha syftat på sexuella relationer utanför äktenskapet av olika karaktär. Det tycktes vara omöjligt att skriva rakt ut vad det handlade om men nattarbetsförbudet skulle i alla fall få slut på det, utöver allt annat gott som förbudet skulle medföra för familjen:

ett tillräckligt långt uppehåll för att återvinna arbeterskans krafter och låta henne utföra sina familjeupdrag, kommer säkert som konsekvens även att innebära att man blir av med de missförhållanden, som förespråkarna för ett nattarbetsförbud klagat över.¹⁹

Formuleringen är mångtydig. Dess senare del om ”missförhållanden” kunde syfta på det som några debattörer på andra håll formulerade mer direkt,

18. Dessa memoranda sändes till 46 regeringar. Varje memorandum trycktes i den första omgången i 70 ex på tyska, engelska och franska. I Europa sändes de till regeringarna i Tyskland, Österrike, Belgien, Bulgarien, Danmark, Spanien, Frankrike, Storbritannien, Grekland, Ungern, Italien, Luxemburg, Monaco, Norge, Nederländerna, Portugal, Rumänien, Ryssland, Sverige, Serbien, Schweiz och Vatikanstaten. I Afrika sändes ett ex till Kapstaden. 9 delstater i USA fick var sitt ex, vidare Argentina, Brasilien, Chile och Kanada. I Asien räknades bara Kina och Japan. Därtill sändes memoranda till fem delstater i Australien och till Nya Zeeland. *Deux mémoires présentés aux gouvernements des états industriels en vue de la convocation d'une conférence internationale de protection ouvrière*, 1905; *Mémoire explicatif sur les bases d'une interdiction internationale du travail de nuit des femmes*, 1904. Pre-ILO, The Archives Unit of ILO.

19. "[...] une durée suffisante pour réparer les forces de l'ouvrière et lui permettre d'accomplir

nämligen att kvinnor blev sexuellt trakasserade och utnyttjade av män när de arbetade på natten. Genom att trakassera kvinnor kunde män alltså bli ensamma om det bättre betalda nattarbetet och slippa oönskad konkurrens. Det paradoxala blev att män lagstiftade för att skydda kvinnor mot mäns olämpliga beteenden, vilket samtidigt gav män belöning i form av ensam tillgång till vissa arbeten.

Meningen kunde tolkas på ännu ett sätt, såsom syftande på att kvinnor kunde ta tillfället i akt att i samband med nattarbetet tillfredsställa sina egna sexuella drifter, de som kvinnor inte borde ha och åtminstone inte bejaka. Detta avsnitt kunde läsas som att kvinnors förmåga att kontrollera sina sexuella drifter var för svag för att leva upp till samhällets normer. Att kvinnor – i synnerhet gifta kvinnor, men även ogifta – sökte sexuella relationer ansågs omoraliskt på ett annat sätt än när män gjorde detsamma. Som tidigare debatter – där både kvinnor och män talat för kvinnors sedlighet – hade visat, fanns en ängslan för att kvinnor tog chansen att tjäna extra pengar via prostitution på väg till eller från sitt nattarbete. Hur dessa antydningar än tolkades menade de som föreslog ett nattarbetsförbud att det vore bra om allt sådant förhindrades. Kvinnors arbetstider behövde regleras strängare än mäns. Kärnfrågan kanske inte var nattetiden i sig, utan önskan att kontrollera kvinnors sexualitet och problemet med prostitutionens utbredning. Detta var ”problem” i förhållandet mellan kvinnor och män; tack vare nattarbetsförbudet löstes det genom segregering och på bekostnad av kvinnors rörelse- och bestämmandefrihet. Det var en skenlösning, som tiden skulle utvisa. Tydligt är att så kallad sedlighet utgjorde en god del av beslutsunderlaget för nattarbetsförbudet för kvinnor. Det uttrycktes både i detta memorandum och i den rapportbok som tidigare publicerats.

I de förberedande utkastet till nattarbetskonventionen lyftes de gifta kvinnornas hemmaplikt fram som en anledning. I ett odaterat utkast hette det att kvinnor inte bör arbeta på natten, för att man skulle ”ge de unga arbeterskorna tillräckligt med ledig tid för adekvat intellektuell utveckling och förströelse samt de gifta arbeterskorna tillräckligt med ledig tid för hemsyss-

sa mission familiale, assurerait sûrement, par voie de conséquence, la suppression des abus dont se plaignent les partisans de la suppression du travail de nuit.” *Mémoire explicatif sur ... travail de nuit des femmes* 1904:6. Pre-ILO, The Archives Unit of ILO.

lor och skötseln av barnens hälsa och uppfostran.”²⁰ Den så kallade ”lediga tiden” borde kvinnor fylla med förnuftiga verksamheter, det är undertexten. Att gifta kvinnor arbetade i hemmet under sin ”lediga tid” sågs inte som någon paradox. Så var det bara, och samhället ville underlätta för dem att utföra dessa ”plikter”. Ytterligare underförstått – genom de olika förslagen för verksamhet beroende på civilståndet – var att gifta arbeterskor varken hade tid till eller användning för vidare utbildning eller ren fritid. Detta byggde säkert på empiriska iakttagelser av gifta arbeterskors villkor. Men denna verklighetstolkning bidrog säkert också till att situationen inte blev allvarligt ifrågasatt. Den formade vardagens norm.

Ännu ett vägande motiv för internationaliseringen av arbetarskyddet var, som nämnts ovan, att ingen nation skulle behöva avstå från lagstiftning av rädsla för att den skulle försämra dess konkurrenskraft på världsmarknaden.²¹ Om alla lydde under samma lagstiftning blev det inte möjligt att använda den billigare kvinnliga arbetskraften – något som en representant för Belgien i Bryssel 1897 framhållit som nödvändigt för ett litet land – för att konkurrera på exportmarknaden.

Under förberedelserna för kongressen försökte man göra upp en vetenskaplig lista över argument ”för” och ”emot” ett nattarbetsförbud för kvinnor, vilken dock egentligen bestod av en uppräknig av ”emot”, vart och ett följt av ett vederläggande ”men”. *Emot*: i sydliga länder är det behagligare att arbeta på natten. Under dagen kan det vara mycket hett. *Men*: industrier skulle inom en nära framtid ha utvecklats så att detta inte längre var fallet. *Emot*: i vattenfattiga trakter var nattskift nödvändigt under regnigare perioder. *Men*: män kunde då användas som arbetskraft. *Emot*: inom beklädnads- och modebranschen fanns det säsongssvängningar som kunde kräva nattarbete. *Men*: istället borde under sådana tider fler arbeterskor anställas på dagtid. *Emot*: nattarbetsförbud kunde leda till en ökning av hemindustriellt arbete. *Men*: då borde reglering införas även av lönearbete som utfördes hemma. På liknande

20. "[...] de procurer aux jeunes ouvrières le loisir nécessaire à leur propre développement intellectuel et à leur délassement, ainsi qu'aux ouvrières mariées le loisir nécessaire à l'accomplissement de leurs devoirs domestiques et aux soins que réclament la santé et l'éducation de leurs enfants [...]" ur "Projet d'une base de discussion" Mapp: Vorarbeiten zur Arbeiterschutzkonferenz 1905/06, 10 400, Pre-ILO, The Archives Unit of ILO.

21. "Exposé des motifs" Mapp: Vorarbeiten zur Arbeiterschutzkonferenz 1905/06, 10 400, Pre-ILO, The Archives Unit of ILO.

förenklade sätt avvisades de invändningar som gällde livsmedelshandtering av grönsaker och fisk som snabbt blev otjänligt.²²

Vid dessa diskussioner nämndes aldrig den individuella friheten, vilket skulle ha lett till att jämlikheten tangerats. Den hade avförts från diskursen i arbetarskyddsvänliga kretsar efter Berlinkonferensen 1890. Jules Simons åsikt om kvinnan som en del av familjen hade blivit allenarådande. Argumenten om kvinnors familj- och barnansvar hade blivit centrala. Kvinnors moral var viktigt inte bara för familjen utan för hela samhället – även över nationsgränserna; för att konkurrensen industriländer emellan skulle bli rättvis skulle alla länder införa samma restriktioner. Det var som om kvinnornas långvariga kritik på offentliga kongresser och i andra sammanhang aldrig hade framförts. De behövde inte ens föras upp bland argumenten ”emot” för att sedan avfärdas.

Bernkonventionen

Internationella föreningen för arbetarskyddslagstiftning fick sin stora framgång när en internationell arbetarskyddskonvention för första gången accepterades av ett flertal europeiska staters ombud vid en kongress i Bern 1906. Kongressen hade en semiofficiell karaktär och uppnådde nästan fullständig enighet. Den behandlade två förbud, ett mot användning av vit fosfor (vilket, som nämnts ovan, användes vid tändstickstillverkning och orsakade den fruktade benurkalkningen, fosfornekrosen) samt ett för kvinnor mot att nattetid arbeta i fabriker med fler än 10 arbetare. Nattarbetsförbudet för kvinnor ansågs som det viktigaste.

Den schweiziska federationens regering stödde föreningens internationaliseringssträvanden. Den medverkade aktivt genom att bjuda in till konferenserna, som därmed lyftes upp till en högre nivå och blev till en affär mellan nationer. Det var också till denna regering som andra länder skulle rapportera tillbaka.

En första konferens, som benämndes teknisk, sammankallades till Bern

22. "Résumé des arguments invoqués pour et contre le travail de nuit des femmes" eller "Kurze Uebersicht der für und gegen die Nachtarbeit der Frauen vorgebrachten Argument". Dessa memoranda kommer redan från mötet i Köln 1902. Mapp: Vorarbeiten zur Arbeiterschutzkonferenz 1905/06, 10 403, Pre-ILO, The Archives Unit of ILO.

1905. Deltagare, främst juridiska experter, kom från femton länder, däribland Danmark, Belgien, Italien, Frankrike, Grekland, Portugal, Rumänien, Serbien, Spanien, Storbritannien och Tyskland – alltså både från länder som redan hade infört nattarbetsförbudet för kvinnor och från andra länder. Japan och USA deltog inte²³, ej heller Finland, Norge eller Sverige.

I ett referat av den tekniska konferensen framhöll Alexandre Millerand att dagordningens två frågor bestämts utifrån rekommendationer från föreningens franska sektion. Programmet, som bara tog upp två konventioner, såg blygsamt ut men uträkningen var att konferensen därmed skulle uppnå resultat. Millerand var rädd för en upprepning av Berlinmötet. Den franska delegationen var den enda med en representant för arbetarrörelsen. Det var typografen Auguste Keufer²⁴, som på tidigare kongresser med hetta försvarat nattarbetsförbud för kvinnor.

Millerand poängterade frågan om förbudet mot nattarbete. Den frågan var ”på alla sätt den allra viktigaste, den allvarligaste, och den som ställde på sin spets både princip- och intressefrågor”.²⁵ Han utvecklade tyvärr inte vilka dessa viktiga aspekter var, men de handlade helt säkert om huruvida kvinnan skulle ses som en fri individ eller som en del av familjen, samt om hennes roll för nationens fortbestånd, som mor till befintliga eller kommande barn. Därtill ingick säkert den sexualpolitiska frågan. Det gick en underström av särartstänkande genom arbetet med den internationella konventionen.

Denna konferens var förberedande. Det ”tekniska” låg i att juridiskt korrekta formuleringar arbetades fram. De församlade utformade ett förslag som skulle ge kvinnor 11 timmars obruten nattvila. Vidare borde vit fosfor förbjudas.²⁶ Slutformuleringarna av förslagen lämnades till den så kallade diplomatiska konferens som skulle fullfölja förhandlingarna senare. Femton stater hade sänt representanter till överläggningarna som började i Bern den 17 september 1906. Diplomatiska ombud deltog denna gång även från tre nordiska länder, Danmark, Norge och Sverige. Sverige representerades av friherre Alfred Lagerheim, chef för Kommerskollegium och tidigare svensk

23. Fontaine 1920:175ff samt Solano 1920 Appendix II:291f; Millerand 1907:51ff.

24. Millerand 1907:54.

25. "[...] qui était de beaucoup la plus importante, la plus grave, qui mettait en jeu le plus de principes et d'intérêts [...]" (61), Millerand 1907:55f, 61, 71.

26. Alcock 1971:12; Millerand 1907:51ff.

utrikesminister. Finland hade inte sänt någon representant, eftersom man där detta år hade viktiga inrikes händelser att ägna sig åt. Efter svåra kriser inom Ryssland, som landet ännu lydde under, fick Finland det året en ny parlamentarisk ordning med lika och allmän rösträtt för kvinnor och män. Diplomater kom vidare från Belgien, Frankrike, Italien, Luxemburg, Nederländerna, Portugal, Schweiz, Spanien, Storbritannien, Tyskland, Ungern och Österrike, för att tillsammans söka sig fram till en internationell överenskommelse.²⁷

De diskussioner som fördes kring de slutliga skrivningarna var knutna till formuleringar och detaljfrågor. Huvuddragen i innehållet ifrågasattes inte, men övergångstider, dispenser och liknande diskuterades. Konventionen om den farliga substansen vit fosfor visade sig vara mest kontroversiell och fick långt ifrån alla staters preliminära godkännande. Nattarbetsförbudet för kvinnor var däremot enkelt att enas kring. Oenighet gällde bara om nattvilan skulle vara 10, 11 eller 12 timmar i sträck och inom vilken tidsperiod vilan borde infalla.²⁸

Slutresultatet blev att nattarbete enligt rekommendationen borde vara förbjudet för alla kvinnor, oavsett ålder, som arbetade inom industrier med fler än 10 anställda. Elva timmar i sträck skulle nattvilan vara och sju av dem måste infalla mellan klockan 22 och klockan 5. Det fanns övergångsbestämmelser för vissa industrier. Undantagen var noggrant uppräknade; sådana kunde göras för olyckstillbud och för lättförstörda råvaror som måste behandlas snabbt. Under 60 dagar per år kunde nattvilan förkortas till tio timmar om övertiden behövde förlängas.

Konventionen skulle föreläggas respektive nations riksdag. Ratificeringen skulle anmälas tillbaka till det schweiziska federala rådet senast vid utgången av år 1908. Danmark hade från början anmält att landet skulle revidera sin fabrikslag först 1911 och fick uppskov till dess. Sverige kom inte in med en ratificering av nattarbetsförbudet i tid.²⁹ I motsats till vad som gällde i de flesta länder på kontinenten hade det inte funnits några generella särdrag för

27. Protokoll, tryckt, "Conférence internationale pour la protection ouvrière" Mapp: Vorarbeitung- en zur Arbeiterschutzkonferenz 1905/06, 10 400, Pre-ILO, The Archives Unit of ILO, Genève; Alfred Lagerheim (1843–1924), friherre, liberal samt generaldirektör för Kommerskollegium 1905–1913. *Svensk Uppslagsbok* Vol 17 1950.

28. Protokoll, tryckt, "Conférence internationale pour la protection ouvrière" Mapp: Vorarbeitungen zur Arbeiterschutzkonferenz 1905/06, 10 400, Pre-ILO, The Archives Unit of ILO, Genève.

29. *Bulletin de l'Office international du Travail* 1906; Karlsson 1995.

kvinnor tidigare i de nordiska länderna. Bernkonventionen 1906 kom där att ge upphov till protester, som sedermera avspeglades på internationella kongresser. Men i andra länder, där nattarbetsförbudet redan varit infört länge, hade kritiken så gott som avstannat.